

Midilli – İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti Olive-oil Trade Between İstanbul and Midilli

Zeki ARIKAN*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, zeytinyağı üretim ve tüketiminde tarihin derinliklerine giden bir mirası devralmış ve sürdürmüştür. Öyle ki Osmanlı egemenliğinde bulunan Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve adalarda zengin bir zeytincilik kültürü varlığını sürdürmüştür. Zeytin ve zeytinyağının üretimi, vergilendirilmesi ve

* Profesör, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Braudel, *La Méditerranée le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, I, 218.

² Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, TTK, Ankara, 1974, 69-70.

³ Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara, 1963, 181.

⁴ M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1964, 3 cilt, pek çok yerde, özellikle 355, 356, 556, 1189, 1253, 1254 vb.

⁵ T.R.S. Broughton, *Roman Asia Minor, An Economic Survey of Ancien Rome*, Baltimore, 1959, IV, 611.

⁶ Kur'an, VI, 99, 142; XXIV, 35.

⁷ Kur'an, XXIII, 20.

⁸ Kur'an, XXIV, 35.

⁹ Xavier de Planhol, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Flommaarion, Paris, 1968, pek çok yerde; aynı yazar, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, A. Maisonneuve, Paris, 1958, 40, 77, 158, 248 vb.

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul, 1943, I, Kanunlar, 207, 215, 217; John Christos Alexander, *Towards a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Grek Lands*, Circa, 1500-Circa 1600, Athens, 1995, tür.yer.

¹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun, İstanbul, 1983, 27, 48, 91, 354.

¹² Robert Mantran & Jean Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans Les provinces syriennes*, Beyrouth, 1951, 46, 48, 71, 99, 100 vb.

¹³ Emile Y. Kalodny, *La population des îles de la Grèce*, Aix-en-Provence, 1974, I, 161.

¹⁴ Suraiya Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans during the sixteenth century", *Turcica*, IX/1 (1977), 171-172.

¹⁵ Zeki Arkan, *XV-XVI. yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988, tür.yer.

¹⁶ Çağatay Uluçay, *XVII. yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul, 1942, 41-42.

pazarlanması belirli kurallara bağlanmış ve bu kurallar kanunnamelerde açıklanmıştır. Adalarda ve Ege bölgesinde üretilen zeytinyağının büyük ölçüde İstanbul'a tahsis edilmesi, başkentin gereksiniminin karşılanmasına yönelik önlem olarak görülmektedir. Adalar içinde Midilli, bu bağlamda önemli bir merkezdi. Midilli-İstanbul arasında kurulan ticari ilişkiler büyük ölçüde zeytinyağı alımına bağlı bulunuyordu

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Zeytinyağı Ticareti, İstanbul, Midilli*

Abstract

Ottoman Empire took over and continued the legacy related to olive oil production and consumption which goes back to depth of past. The rich olive culture continued its existence in North Africa, East Medditerrenean and islands which were under the Ottoman sovereignty. The rules concerning to the production, taxation and marketing of olive and olive oil were settled and these rules were disclosed in kanunnames. Allocation of a great share of the olive oils produced in islands and Agean region to İstanbul is seen as precaution for supplying the need of the capital. Among the islands the Midilli was an important center and the trade relations between the İstanbul and Midilli was mainly based on olive oil procurement.

Key Words: *Ottoman Empire, Olive Oil Trade, İstanbul, Midilli*

Zeytin, Akdeniz ülkelerinin kıyı şeridinde yetişen en eski ürünlerinden biridir. Fernand Braudel, zeytinin Akdeniz havzasında yaygınlaşmasını, bitkilerin yer değiştirmesiyle açıklamaktadır¹. Eski çağlarda, kıyı bölgeleri dışında zeytinin Hititlerde bilindiği; zeytinin ve zeytinyağının törenlerde kullanıldığı anlaşılmakla birlikte Hitit dilinde zeytini anlatan bir sözcüğün bulunmayışı da dikkati çekmektedir. Akadça metinlerde hem zeytin, hem zeytin ağacı anlamına gelen (*ġ gišzertium*) sözünün Akadça olduğu biliniyor².

Eski Yunan dünyasında zeytinin ekonomik ve ne kadar önemli bir yer tuttuğunu belirtmeye bile gerek yoktur, sanırım³. Firavunlar döneminde Mısır'da zeytin bilinmeyen bir nesne değildi. Fakat zeytin alanları sınırlıydı ve zeytin yalnız yiyecek olarak tüketiliyordu. Helenistik dönemde zeytin üretimi epeyce genişletildi ve hatta Mısır bu dönemde Suriye'den, Yunanistan'dan zeytinyağı ithal eden bir ülke konumuna geldi. Gerek Helenistik gerek Roma dönemlerinde zeytin ve zeytinyağı Akdeniz ticaretinin ana maddelerinin başında geliyordu⁴. Roma döneminde Anadolu kıyılarında ve adalarda zeytin yetiştiği bilinmektedir. Ancak en nitelikli zeytinler Attik yarımadasında ve İtalya'da elde ediliyordu. Küçük Asya'da elde edilen zeytinin daha çok yerel gereksinimleri karşıladığı anlaşılmaktadır⁵.

İslam dünyası, daha başlangıçta bile zeytini biliyordu. Hatta Kur'an'da bir çok yararlı ağaç ve meyve arasında sık sık zeytine ve zeytinden elde edilen yağa gönderme yapılmaktadır⁶. Turusina'da Tanrı'nın yarattığı ağacın meyvesinin ve yağının insanlara katık olduğu dile getirilmektedir⁷. Yine Kur'an'a göre Doğu'ya ve Batı'ya özgü olmayan kutsal zeytin ağacından elde edilen yağın, yıldızlar kadar parlak olduğu da vurgulanmaktadır⁸.

İslamın yayıldığı Akdeniz havzasında zeytin, zeytinyağı kültürü önemli bir yer tutmaktadır. Bu kültür geniş ölçüde işlenmiş ve değerlendirilmiştir⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmış olduğu alanlarda var olan zeytin üretiminde herhangi bir kesinti söz konusu olmadı. Osmanlı kanunnamelerinde zeytin ürününün nasıl değerlendirildiği, nasıl vergilendirildiği konusunda bir takım hükümlerin yer aldığını biliyoruz¹⁰. Ayrıca şer'iyye sicillerinde ve narh defterlerinde de konuyla ilgili kayıtların bulunması dikkati çekmektedir¹¹. Suriye'de zeytin ağaçlarının Romani (Kâfiri) ve İslami olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir¹². Böyle bir ayırma başka yerde rastlanmamaktadır. Ege adaları, Batı Anadolu, Akdeniz ve Suriye kıyıları zeytinin bol bol yetiştiği ve zeytinyağı üretilen bölgeler olarak görülmektedir. Kaldı ki Türklerin yönetimleri altına giren ülkelerde alışkanlar pek değişmemiş, daha önce var olan üretim ilişkilerinde de köklü bir değişiklik olmamıştır. Ancak vergilendirme, işletme vb. alanlarda yer yer müdahaleler olmuştur. Bundan ötürü bütün Ege adalarının ekonomisinde tarımında büyük bir yer tutan zeytin/zeytinyağı üretimi varlığını korumuş ve sürdürmüştür¹³.

Zeytin meyvesinin en önemli özelliği yağ çıkarılmasına elverişli olmasıdır. Tane olarak da tüketilir. Sabun üretiminin en temel maddesi de zeytinyağıdır. Zeytinyağı mutfakta yemeklik olarak kullanıldığı gibi, aşağıda görüleceği üzere, çok geniş ölçüde hassa ahırlarında da kullanılmaktadır. Bu kullanım at ve deve gibi hayvanların yağlanmasıyla ilgilidir.

Suraiya Faroqhi, klasik dönemde Ege ve Rumeli kıyılarında zeytinyağının yemeklik olarak tüketilip tüketilmediğini sorgulamaktadır. Hamit sancağında görüldüğü gibi, haşhaş ekiminin yağ elde etmeye yönelik olduğu üzerinde durmaktadır¹⁴. Gerçekten bu sancakta, vergi hasıllarından anlaşılacağı gibi, afyon üretilmekte ve birçok yerde de tahunhanelerin yani yağ değirmenlerinin bulunduğu görülmektedir¹⁵. Öte yandan Manisa'da susam ziraati oldukça gelişmişti ve bu bitkiden şırlagan denilen yağ elde edilmekte ve tüketilmekteydi. Susam işleyen yağhaneler, köylere kadar yayılmıştı. Bütün sancağın gereksinimini karşıladıktan başka bu yağ dışarıya da satılıyordu¹⁶.

Zeytinyağı, geleneksel Osmanlı mutfağında az olarak kullanılmakla

birlikte¹⁷ daha çok aydınlatmada yakacak olarak kullanılıyordu. Ayrıca sabun üretimi, yukarıda değinildiği gibi, geniş ölçüde zeytinyağına bağlıydı. Zeytinin yetiştirildiği, işletildiği ve tüketildiği yerlerde genellikle zeytinyağı değirmeni de bulunur. Sözelimi İzmir kazasında 1528'de sadece 7 köyde 33 değirmen taşı varken, 1575'te değirmen bulunan köy sayısı 12'ye, değirmen taşı sayısı da 66'ya çıkmıştır¹⁸. Tapu-Tahrir defterlerinde zeytinliklerden ve zeytin pazarından da söz edilmektedir. Nitekim, Manisa'da Tahtakale semtinde bir zeytin pazarı vardı¹⁹. Ağriboz'la ilgili Tapu-Tahrir defterlerinde buradaki zeytinliklerden, zeytin ağaçlarından, zeytin bahçelerinden de ve zeytinyağı öşründen söz edilmektedir²⁰. Girit adasıyla ilgili defterlerde ise zeytinyağı üretimi konusunda daha ayrıntılı veriler yer almaktadır²¹.

Zeytinciliğe bağlı olarak kısaca sabun üretimi konusunda da kısaca bilgi vermek gerekir. Yukarıda İzmir kazasında sabunculuğun XV-XVI. yüzyıllarda önemli bir gelişme gösterdiğine işaret etmiştik. Bu bağlamda Manisa'da da sabunculuk oldukça ileri düzeyde idi. Anadolu'da en çok sabun üreten sancaklar Saruhan, Sığacık ve Aydın idi. Belgelere göre XVII.yüzyılın ilk yıllarında sabunculuk gerek Saruhan'da gerekse diğer sancaklarda pek iç açıcı durumda değildi. 1007 (1598-1599) tarihli bir ferman suretindeki şu ifade bu konuda bize önemli bir fikir vermektedir²²:

"Haliya vilayet-i mezburede vaki olan sabunhanelerde işlenen sabunlar evvelki kaide üzerine işlenmeyüp ve işlendiği takdirde murdar içyağları ilhak olunup envay hile ve hud'aları ilam olunmağın gerü alınup sabık üzere işlenüp çiğ işlenmeyüp sabıkda olıgeldüğü üzere işlenmek emrim olmuştur."

Sığacık ve Aydın sancaklarında da durum pek parlak değildi. Buralardaki sabunhanelerde de "kalp ve yaramaz" sabun işlendiği, ahalinin şikâyetinden anlaşılıyordu²³.

¹⁷ Stefanos Yerasimos, **Sultan Sofraları, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Saray Mutfağı**, YKY, İstanbul, 2000. Zeytin ve zeytinyağının Osmanlı mutfağındaki yerini inceleyen son bir eser: Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann (editörler), **Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak**, (Çev. Zeynep Yelçe), Kitap yay., İstanbul, 2006, dizin.

¹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, **XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2000, 157-159.

¹⁹ Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK, Ankara, 1989, 74.

²⁰ Evangelia Balta, **L'Eubée à l'afin du XVe siècle, Economie et population. Les registres de l'année 1474**, Athens 1989, 36, 37; Aynı yazar, **Rural and urban Population in the sancalc of Euripos in the early 16th century**, Athens, 1992, 106, 133.

²¹ Evangelia Balta, "Olive cultivation in Crete at the time of the Ottoman Conquest", **Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies**, XX (2000), 143-164. Girit için bk. Ayşe Nühket Adıyke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, TTK, Ankara, 2000.

²² Uluçay, **XVII'inci Yüzyılda Manisa'da**, 82-83, 127.

²³ Uluçay, **Manisa'da**, 82-83, 128.

Yukarıda zeytinyağının Osmanlı mutfağında az yer tuttuğuna değindik. Ancak, imaret tesislerine alınan zeytinyağının yalnız aydınlatmak için değil aynı zamanda mutfakta da tüketildiği görülmektedir²⁴.

XVII. yüzyılın ünlü gezginlerinden Corneil le Brun, İstanbul sakinlerinin, daha doğrusu Türklerin etlerini ve ekmeklerini tadlandırmak için zeytinyağını bir çeşit sos olarak da kullandıklarına dikkat etmişti²⁵.

“Türkler etlerini tatlandırmak için de çoğu kez zeytinyağı tüketmektedirler. Biraz tuzla birlikte, tereyağı yerine ekmeğin üstüne sürerek de yenilmektedir. Eğer zeytinyağına biraz limon, ya da sirke ve karabiberle tuz katılıp birlikte karıştırılırsa kimi balık türleriyle iyi giden bir sos elde edilmektedir.” Kaldı ki XVIII.yüzyıla ilgili arşiv belgeleri Midilli, Kalonya ve Molova kazalarından gelen yağların bir kısmının *ahalinin yemekliğine tahsis edildiğini* açıkça ortaya koymaktadır²⁶.

Osmanlı saray mutfağında çok geniş ölçüde sadeyağ tüketiliyordu²⁷. S. Faroqhi, İç Anadolu’da, zeytinyağının bilindiğini fakat buna karşılık sadeyağın tüketildiğini belirtmektedir. Bu, beslenme rejimi ve alışkanlığı ile ilgili olduğu kadar, bölgede hayvancılığın geniş ölçüde gelişmiş olmasıyla da bağlantılıdır. Çünkü Mevlana Celalettini Rumi zaviyesinin hesapları bu kuruma sadeyağ yanında kuyrukyacağı ve zeytinyağı alındığını ortaya koymaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kuyrukyacağı ve zeytinyağı aydınlatmada kullanılmaktadır²⁸.

XVI. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz’de zeytinyağı ticareti oldukça canlı idi²⁹. Ege bölgesinden Kırım’a gönderilen ürünler arasında zeytin ve zeytinyağı önemli bir yer tutuyordu³⁰. Kefe’den de İstanbul’a önemli ölçüde sadeyağ ihraç ediliyordu³¹. Gemiciler Biga yarımadasından fasulye alır, bunları Kuzey Afrika kıyısında Trablusgarp’ta sattıktan sonra gemilerine zeytinyağı yükleyip İstanbul’a dönerlerdi. Bunalım yıllarında, sözgelimi 1590 yılında olduğu gibi, bu ticareti sürdürebilmek için, tüccarların zeytinyağını gerçekten Osmanlı başkentine getireceklerini güvence altına alacak kefil göstermeleri zorunlu kılınmıştı³². 985 (1577) tarihli, Bergama kadısına yazılmış bir mühimme kaydında, Midilli kadısı Karaca Ahmetoğlu

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Civarında Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, I/2 (1964), 275.

²⁵ Alıntı Robert Mantran, *İstanbul*, 202; Krş. Cornelius le Brun, *Voyage au Levant*, Rouen-Paris, 1728, I, 427-428.

²⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet (İktisat)*, 339 (28 Ra 1201).

²⁷ Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, Phoenix, London, 2003, 130.

²⁸ S. Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1993 262, 264.

²⁹ Braudel, *Méditerranée*, tür.yer.

³⁰ Faroqhi, *Kentler*, 114.

³¹ İnalcık, *Ottoman Empire*, 130.

³² Faroqhi, *Kentler*, 105.

Ali'nin, köylüden düşük fiyatla zeytin ve zeytinyağı alıp Bağdat'a yüksek fiyatla sattığı, böylece halka zarar verdiği konusunda çelişkili haberler geldiği belirtilmekte, durumun incelenmesi emredilmektedir³³.

Zeytinyağının ihracına izin verildiğini kanıtlayan belgeler de yok değildir. Sözelimi ötedenberi Ağrıboz'da bulunan Fransız tüccarları, satın aldıkları zeytinyağının gümrük ve diğer resimlerini ödüyor, ayrıca beher kıyye³⁴ için de 3 akça *resm-i miri* veriyorlardı. Resm-i miri ödenmedikçe gemilerine zeytinyağı yüklemelerine olanak yoktu. 5 Rebiülahir 1206 (2 Kasım 1791) tarihli bir belge, İstanbul'daki Fransız elçisinin başvurusu üzerine düzenlenmiş³⁵ ve bütün ayrıntılara açıklık getirilmiştir. Fransız tüccarlarının zeytinyağını "*sabun imali için*" ithal ettikleri anlaşılmaktadır³⁶. Sözü edilen belgeye şöyle denilmektedir:

"Ağrıboz iskelesinde li-ecli'l-t-ticare ikamet eden France tüccarının öteden beri işтира eyledikleri revgan-ı zeyt ber muceb-i şurut lazım gelen resm-i gümrük ve rüsumat-ı mirisini eda eyledikten sonra müstemem sefinelerine tahminen Frengistan canibine sabun imaliçün nakl eylediklerinde ziyade nesne talebiyle tüccar-ı mersuma taaddi ve rencide ettirmeyesin..."

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı Anadolu'da zeytinciliğin önemli bir gelişme gösterdiğine şüphe yoktur. Midilli'den gelen Rumların Ayvalık [Kidonia]'ı kurmaları Batı Anadolu zeytinciliğine yeni ufuklar açtı. Ayvalık'ı çevreleyen zeytinlikler sayesinde burası kısa sürede büyük bir zeytinyağı ve sabun üretim merkezi durumuna geldi. Bu ekonomik etkinliklerine şarapçılık, dericilik ve tuz üretimiyle daha geniş açılımlar sağladı³⁷. Öte yandan yine bu yöredeki zeytin ağaçlarının sayımlarıyla ilgili visalelerin Tapu/Tahrir defterlerine eklenmesi de ayrıca dikkati çekmektedir.

³³ BOA, Mühimme Defteri (MD), 33, no. 352.

³⁴ Kıyye: 400 dirheme eşit ağırlık ölçüsü 12.828 kg.dır. Bk. Walther Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955, 24, 36.

³⁵ BOA, Cevdet, İktisat, 1268.

³⁶ XVIII-XIX. yüzyıllarda Marsilya, uluslararası önemli bir zeytinyağı pazarı haline gelmişti. Marsilya'da üretilen sabunlar büyük bir üne kavuşmuştu. Marsilya tüccarları Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, İspanya ve İtalya'dan zeytinyağı ithal ediyorlardı. Krş. Patrick Boulanger, *Marseille marché international de l'huile d'olive, un produit et des hommes, 1725-1825*, Marseille, Institut Historique de Provence, 1996. Marsilya, XVI. yüzyılda Akdeniz dünyası ve Avrupa'nın belli başlı merkezleriyle bağlantısı olan önemli bir ticaret merkezi idi. Bk. Braudel, *Méditerranée*, I, 197-203 ve pek çok yerde. Ayrıca bk. Paul Masson, *Histoire du Commerce français dans le Levant an XVIIe siècle*, Paris, 1896; aynı yazar, *Histoire du commerce français dans le Levant an XVIIIe siècle*, Paris, 1911; Katsumi Fukasawa, *Toilerie et le Commerce du Levant d'Alep à Marseille*, CNRS, Paris, 1987, 6. Ayrıca bk., *Voyages de Richard Pockocke* (Traç. Par M. Eydous), Neuchatel, 1773, V, 359.

³⁷ Besim Darkot, "Ayvalık", *İA (İslam Ansiklopedisi)*, II, 78; Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken*, Ayvalık, 2000, 6.baskı; Hıfzı Erım, *Ayvalık Tarihi*, Ankara, 1948. Hüdavendigâr vilayeti salnamelerinde dikkate değer ayrıntılar bulunmaktadır.

Karesi mufassalına eklenmiş visaledeki bir kayıt üzerinde ayrıca durulmaya değer³⁸:

“Kable't-tahrir ve bade't-tahrir gars olunan zeytun eşcarlarını ashapları muvacehelerinde tadat ve muvafık-ı şer'le tahrir ve onunda bir öşür alına deyü emr-i âli-şan sudur etmekle...” 1182 (1768-1769)

Prof. Mantran'ın deyimiyle bir mide kent (capitale-ventre) olan İstanbul'un işesi, doğrudan doğruya devleti ilgilendiren temel sorunların başında geliyordu³⁹.

Gerçekten, Prof. Mantran'a göre, çevresiyle birlikte 700-800.000 bir nüfusu barındıran İstanbul'un beslenmesi öncelikli sorunlardan biri idi. Saray, saray hizmetlileri, ordu mensupları, vakıf görevlileri... vb. bütün bunların işesinin sağlanması o günün koşullarına göre oldukça zordu. Kaldı ki İstanbul yalnızca bir tüketim, değişim ve dağıtım merkezi olarak görülmektedir⁴⁰. Daha doğrusu İstanbul, birinci derecede önemli bir üretim merkezi değildir. *“Endüstri”* burada az gelişmiştir. Bunun yanında İstanbul ilkel maddeler açısından da dışa bağımlıdır. Beslenme için gerekli olan tahıl, pirinç, sebze, kuru ve yaş meyveler, yağ, bal, kasaplık hayvan vb. imparatorluğun çeşitli yörelerinden gemilerle buradaki iskelelere getiriliyor ve buralarda dağıtımı yapıyordu⁴¹. Başkente gerekli gıda ve ihtiyaç maddeleri yalnız imparatorluk, içinden elde edilmiyor, Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret de gerekli nesnelere sağlıyordu. Bütün imparatorluk başkentin beslenmesi açısından belirli bölgelere ayrılmış ve bu yörelerde elde edilen ürünlerin İstanbul'a gönderilmesi için yükümlü kılınmıştı. Sözelimi Mısır'dan pirinç, baharat ve şeker geliyordu. Kefe'den yüklenen sadeyağ, peynir vb. İstanbul'a ulaşıyordu. Limni⁴² ve Midilli'den beyaz peynir, Bursa'dan kestane, Ege kıyılarından sebze ve meyve geliyordu⁴³. Tahıl gereksinimi için neredeyse bütün imparatorluk seferber edilmişti. Akdeniz kıyıları, Batı Anadolu, Marmara bölgesi, Eflak-Boğdan, Karadeniz kıyıları gibi yerler İstanbul'a buğday gönderen bölgelerdi⁴⁴. Bu yörelerden gelen buğday, Unkapanı'nda fırıncılara dağıtılırdı. Ancak unutmamak gerekir ki kiler-i âmire, imarethane, daruşşifa vb. kuruluşların taşradaki vakıf arazilerinden elde edilen buğday doğrudan doğruya buralara

³⁸ BOA, TT 153'e ekli visale.

³⁹ Mantran, *İstanbul*, 179.

⁴⁰ Mantran, *İstanbul*, 179.

⁴¹ Ayrıntı, Mantran, *İstanbul*, 180-230.

⁴² Heath W. Lowry, *Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Islands of Limnos*, Eren, İstanbul, 2002.

⁴³ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK, 1989, 260-265.

⁴⁴ Mantran, *İstanbul*, 188; Braudel, *Méditerranée*, I, 528; Mauric Aymard, *Venise, Rauguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Paris, 1966. Lütfi Güçer, “XVIII. yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, XI/1-4, (1949-1950), 397-416.

gönderiliyordu⁴⁵. Fakat yine de kaçakçılık eksik olmuyordu. Bütün buyruklara, yasaklamalara karşı kaçakçılığın önüne geçilememiştir⁴⁶. Osmanlıda ihraç yasağı yalnız tahılla sınırlı kalmıyor, esnafın gereksinimi olan hammaddeden stratejik diye nitelendirilebilecek metaya kadar çok geniş bir alanı kapsıyor, fakat bu yasaklama, zaman zaman verilen akitnamelere göre daralıp genişliyordu⁴⁷.

Bu genel çerçeveyi çizdikten sonra asıl üzerinde durmak istediğimiz konuya dönebiliriz. Midilli ile İstanbul arasındaki zeytinyağı ticareti bu çalişmamızın ana konusudur.

Midilli, Batı Anadolu kıyılarına oldukça yakın bir adadır. Ada, yuvarlaklandırılmış bir üçgen biçiminde olup, denize dar çıkışlarla bağlanır fakat içeriye doğru genişleyen iki körfez bulunur. Bunlar; güneydoğuda Yera ve güneyde Kalonya körfezleridir. Bütün bu körfezler küçük ölçekteki gemiler için eşsiz birer sığınak oluştururlar. Adanın içine iyice sokulan körfezler, Midilli'ye parçalı bir görünüm kazandırmıştır⁴⁸. Yera, Kalonya ve Sıgır limanları önemlidir ve işlektir. Bizans yönetiminde bulunan Midilli, imparatorun kızkardeşiyle yaptığı evlilik dolayısıyla ada, Cenevizli Francesco Gattiluso'ya bırakıldı ve böylece başlayan egemenlik bir yüzyıldan fazla sürdü⁴⁹. Midilli, Sultan II. Murat zamanında Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından yapılan baskı üzerine yılda dört bin düka vergi vermeyi kabul etmişti⁵⁰. 1456'da İmroz, Limni ve Samedirek adaları fethedildi. Gelibolu sancak Beyi İsmail Bey komutasındaki bir donanma da Molova'ya çıkarma yaptı. İsmail Bey çevreyi yağma ve tahrip etti. Fakat Midilli kuşatmasını kaldırarak Gelibolu'ya döndü⁵¹. Bununla birlikte vergi düzenli olarak ödeniyordu⁵². Midilli'de kardeş kavgaları başlamış, ada İtalya'dan ve Aragonya'dan gelen korsanların bir üssü haline gelmişti. Bunun üzerine adayı kesin olarak Osmanlı topraklarına katmaya karar veren Fatih Sultan Mehmet, Mahmut Paşa komutasındaki donanmayı Midilli'ye gönderdi. Kendisi de karadan Ayazmend'e geldi ve karargâhını burada kurdu. Kuşatma 27 gün sürdü. Dük ve Midilli halkı daha fazla

⁴⁵ Güçer, "İstanbul'un...", göst.yer., 398.

⁴⁶ M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London, 1972.

⁴⁷ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", **Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu Armağanı**, İstanbul, 1997, 279-306.

⁴⁸ Besim Darket, "Midilli", **İA**, VIII, 282. Piri Reis (**Kitab-ı Bahriye**, İstanbul, 1935, 130). Midilli'nin coğrafi konumu, limanları ve çevresinde bulunan adaları hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir. Midilli'ye gidemeyen Evliya Çelebi (**Seyahatname**, İstanbul, 1935, IX, 179) burasının liman ve kalelerinin bulunduğundan söz eder; havasının latifliği ve peynirinin çok ünlü olduğu üzerinde durmakla yetinir. Ayrıca bk. **Bahr-i Sefid Kılağuzu** (Adalar Denizine Ait), İstanbul 1331 (İngilizceden çevrilmiştir), 140-149.

⁴⁹ Kritovulos, **Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani**, (Çev. Karolidi), İstanbul, 1328, 105.

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK, Ankara, 1964, II, 35.

⁵¹ Kritovulos, **a.g.e.**, 127.

⁵² Dukas, **Bizans Tarihi**, (Çev. V.L. Mimiroğlu), İstanbul, 1956, 208.

direnemeyeceklerini anladıkları için teslim olmaya karar verdiler. Fatih, Ayazmend'den hemen Midilli'ye gitti. Kent resmen teslim edildi (16 Eylül 1462). Fatih dük ve halka iyi kabul gösterdi. Kendilerine armağanlar verdi. Fatih kenti seyrederek çok beğendi. Adanın diğer kale ve kasabalarındaki ahali bölüm bölüm gerek teslim oldu⁵³. Ada halkı üç kısma ayrıldı⁵⁴. Kritovulos bu konuda şunları yazmaktadır⁵⁵:

*"Padişah hazretleri şehrin sekenesini yani bilcümle rical ve nisvan ve sibyanı toplayarak bunları üç kısma tefrik ve birinci kısmının senevi bir vergi itasıyla şehirde ikamet ve mallarından intifa eylemelerine müsaade eyledi. İkinci kısmı İstanbul'a naklettirdi. Üçüncü kısmı ise taht-ı esarete alarak asakire tevzi etti ve ele geçen İtalyan esakir-i muvazzafasını katlettirdi. Adadaki kale ve kasabalar evvelce oldukları hal üzere terk olunmuşlarsa da sonra bunlardan birkaçı istisna edilerek diğerleri hedm ve sekenesi İstanbul'a nakledilmiştir."*⁵⁶

Osmanlı yönetim düzeni, ele geçen yerlerdeki nüfus, ekonomik ve mali kaynakların belirlenmesi için bir sayımı (tahrir) zorunlu kılıyordu. Bu, timar sisteminin uygulanmasına da esas oluyordu⁵⁷. Ege adaları Osmanlı yönetimi altına alındığı zaman da burada sayımlar yapılmış ve bu ilk sayımların bazılarının sonuçları günümüze ulaşmıştır⁵⁸.

Feridun M. Emecen, Midilli'nin fethinin ardından bir sayım yapılmış olmasını mümkün görmektedir⁵⁹. Doğrudur, çünkü Aşıkpaşazade'nin ifadesi, fetihten hemen sonra Midilli'de bir sayım yapıldığını ortaya koymaktadır⁶⁰:

"Padişah, Mahmud Paşa'ya eyidür: "var, bu hisarın malını zabt et. Ve cemi halkını defter eyle. Sipahisini ve şehürlisini ve köylüsini ve her kişinün ne kadar nakdi vardur, ve gayri cins kumaşların bile zabt eyleyüb bana

⁵³ Kritovulos, a.g.e., 162; Uzunçarşılı, II, 162.

⁵⁴ Joseph von Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, (Çev. Mehmet Atâ), İstanbul, 1329, III, 73. Hammer, adanın bu tarihteki nüfusunu 20.000 olarak göstermektedir.

⁵⁵ Kritovulos, a.g.e., 163. Krş. 165.

⁵⁶ Hammer, III, 74. Kemalpaşazade, **Tevarih-Âl-i Osman**, (Haz. Şerafettin Turan), TTK, Ankara, 1991, VII, 222. Bu kaynakta bütün ahalinin tutsak olarak kabul edildiğini ve üç bölüğe ayrıldığını belirtilmektedir. Bir bölümü Frenkten yardıma gelmiş olanlardı ki bunlar kılıçtan geçirildi. Bir bölümü de hizmete yarar raiyetti. Bunlar vüzerâ ve ümeranın hizmetine verildi. Ziraatle uğraşan üçüncü bölüm de "yerli yerinde mukarrer kıldı." Uzunçarşılı'nın bu konuda Gelibolulu Mustafa Âli'den yaptığı alıntıda (II, 37 not 1) benzer ifade yer almakta fakat halkın "dört kısma taksim" olunduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bk. Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe, İstanbul, 2005, II, 111.

⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, **Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri**, TTK, Ankara, 1988, I, Giriş bölümü.

⁵⁸ Heath W. Lowry, **Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Islands of Limnos**, Eren, İstanbul, 2002.

⁵⁹ Feridun M. Emecen, "Ege Adaları'nda Mali Yapı", **Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı**, (ed. İdris Bostan), ŞAEMK, Ankara, 2003, 59.

⁶⁰ Ahmet Aşık, **Tevarih-i Âl-i Osman**, (Yay. N. Atsız), İstanbul, 1949, 211.

bildür” dedi. “Mahmud Paşa dahi çadırına geldi. Eminler ve yazıcılar gönderdi. Padişahın emrini tamamen bikusur yerine getirdi.”⁶¹

Hammer, Midilli'nin doğal zenginliklerinden söz etmekte ve ünlü şarapları üzerinde durmaktadır⁶². Fakat Midilli adası, Ege denizinde bulunan birçok ada gibi “dağ ve taş yer olmakla ziraat ve hirsaset kalil olup” buğday, arpa ve sair hububat, koyun, keçi gibi küçükbaş hayvan vb. Ayazmend ve Bergama kadıllıklarından sağlanıyordu⁶³. Ancak ada, bağ, zeytin ve meşeliklerle kaplıdır. Bundan ötürü zeytinyağcılık, şarapçılık, balıkçılık oldukça gelişmişti. Meşeliklerden palamut elde edilir⁶⁴. Dut, incir, ceviz, kestane, badem ağaçlarının da doğal zenginliğin birer parçası olduğunu unutmamak gerekir. Zeytinyağcılığa bağlı olarak Midilli önemli bir sabun üretim merkezi idi⁶⁵.

Adada revgan-ı zeyt (zeytinyağı) değirmenlerinin ve zift kârhanelerinin bulunduğu Midilli adası kanunnamesinde belirtilmektedir⁶⁶. Kaldı ki İstanbul'un çeşitli gereksinimlerini karşılayan ürünlerin bir bölümü de Midilli'den geliyordu. Zeytinyağı dışında, Prof. Mantran'ın vurguladığı gibi, Midilli'den İstanbul'a zift⁶⁷, reçine, peynir ve gemi yapımında kullanılmak üzere kereste gönderiliyordu⁶⁸. 1548-49 tarihinde düzenlenmiş olan Midilli mufassalından anlaşıldığına göre burada bir de tuzla işletiliyordu. Ancak, burada bir takım yolsuzlukların yapıldığını ve buna engel olmak için hüküm gönderildiği defterdeki kayıttan anlaşılmaktadır⁶⁹. Sözkonusu tarihlerde bu tuzlanın yıllık geliri 32.000 akça idi.

⁶¹ Aşıkpaşazade, bu tahrinin sonuçlarının padişah tarafından değerlendirildiğini de eklemektedir. Nitekim padişah, “*kendiye layık neyise esirden ve maldan*” ve diğer çeşitli kumaşlardan almıştır. Gerisini ulema ve fukara arasında paylaştırdı. Yerli sipahileri dağıttı. Şehir halkından güvendiği kimseleri yerli yerine koydu. Bir kadı atadı. “*şehrün hâli kalan evlerini ihtiyarıyla gelen Müslümanlara mülklüğe*” verdi. Kiliseler mescide dönüştürülmüş ve burası bir sancakbeyliği haline konulmuştur.

⁶² Hammer, III, 75.

⁶³ Cevdet Küçük, Feridun M. Emecen, İdris Bostan ve diğerleri, **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**, SAEMK, Ankara, 2001, 72 (Bundan böyle **Ege Adalarının**).

⁶⁴ Midilli'de elde edilen palamut oldukça nitelikliydi. XVIII. yüzyılda burada toplanan 3000 ton palamut Trieste, Marsilya ve İngiliz tüccarlarına satılıyordu. Bk. Patrick Boulanger, “L'île de Mytilène et le négoce français au XVIIIe siècle”, **Les villes dans l'Empire otoman: Activité et Sociétés**, Paris, 1991, I, 273-298.

⁶⁵ Gülden Sarıyıldız, “The Soap production of Lesbos”, **Fifth International Congress on History Organized by the Institute for Neohellenic Research NHRF, Lesbos and Ayvalık; on interactive Historical Relationship in the Northeastern Aega, Midilli**, 16-19 October 2003 (görülemedi).

⁶⁶ Ömer Lütfi Barkan, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuku ve Mali Esasları, Kanunlar**, I, İstanbul, 1943, 335-336.

⁶⁷ İstanbul tersanesine zift gönderilen yerlerden biri de Midilli adasıydı. Midilli'den her yıl 200 kantar zift ocaklık ayrılmıştı. Bedeli Midilli gümrük gelirlerinden ödenmek üzere tahsis edilen Midilli zifti-hassa kayıklar için tüketiliyordu. İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı, XVII. yüzyılda Tersane-i Amire**, TTK, Ankara, 1992, 130-131.

⁶⁸ Mantran, **İstanbul**, 211, 212, 319, 445. Krş. **Ege Adalarının**, 192, 193.

⁶⁹ BOA, TT 264, 6. Bk. Lütfi Güçer, “XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı”, **İFM**, 23 (1961-1963), 128-130.

1709 tarihini taşıyan ve geç bir dönemde düzenlendiği anlaşılan Midilli kanunnamesine göre, adada uzun süre sayım yapılmamış, her şey yüzüstü bırakılmış, bağ ve bahçeler harap olmuş, bundan ötürü yeni bir sayım yapılarak tekrar “*nizam*” verilmesi yoluna gidilmiştir⁷⁰.

Midilli'nin zeytinyağı kaynakları fetihten sonra bir mali kaynak birimi yani *mukataa* haline getirildi. Çünkü adanın temel “*hasılat-ı mirisi revgan-ı zeytten ibaret*” idi⁷¹. Adanın diğer kaynakları (mum üretimi, balık avcılığı, pazar gelirleri vb.) iltizama verildiği halde zeytinyağı ihracı doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı bir konuma getirilmişti⁷².

Midilli'nin iskeleye satılmak üzere sevk edilen zeytinyağından alınan gümrük vergisi geliri Zilhicce 1157 (Ocak 1745)'de veziriazam Seyyid Hasan Paşa'nın oğlu İbrahim'in uhdesindeydi. Bu mukataa alanı, Midilli'yi ve karşı Anadolu sahili iskelelerini Urla'ya kadar içine alıyordu⁷³. 1790'lı yıllarda Midilli'yi gezen Olivier, adanın nüfusunu 40.000 olarak vermekte bunun eşit şekilde Türklerle Rumlardan oluştuğunu yazmakta, burada üretilen 40.000 kental zeytinyağının tamamen İstanbul'a gittiğini belirtmektedir. Yine onun verdiği bilgilere göre vaktiyle Fransızlar zeytinyağını buradan aldıkları halde şimdi daha ucuz olan Girit ve Molova'ya yönelmişlerdir⁷⁴.

Adanın Osmanlı yönetimi altına geçmesinden sonra burada bulunan 10 manastır, arazi vergisi ve cizye vergisinden muaf tutulmuş buna karşılık saray ahırları için zeytinyağı vermekle yükümlü kılınmışlardı. Fakat bu manastırlar yükümlülüklerini yerine getirmiyorlardı. 1084 (1673) yılından 1094 (1683) yılına kadar geçen süre zarfında manastırdaki rahiplerin zimmetlerinde ödenmemiş zeytinyağı kalmıştı. Bunların ödenmesi için hükümler gönderiliyordu. 27 Safer 1094 (25 Şubat 1683) tarihinde gönderilen buyrukta hangi manastırların ne kadar zeytinyağı ödemesi gerektiği üzerinde durulmakta ve bu yağların tahsil edilmesi yoluna gidilmektedir⁷⁵. Bu bağlamda buyrukların gönderilmeye devam edilmesi, söz konusu manastırların görevlerini aksattıklarını ortaya koymaktadır⁷⁶.

⁷⁰ Barkan, **Kanunlar**, 333/5. Bu sayımın ada halkının şikâyeti üzerine yapıldığı mühime kayıtlarında (Mühime 115, 629/2753) anlaşılmaktadır. Krş. **Ege Adalarının**, 121-122. Aslında Midilli adasıyla ilgili elde bulunan en eski kanunname 893 (1488) tarihine kadar geri gitmektedir. Bir ferman biçiminde hazırlanan bu kanunname daha çok gümrük tarifeleri ile ilgilidir (Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, I, 458-463). 955 (1548), 989 (1581) tahrirlerinden sonra düzenlenen kanunnameler için bk. Ayhan Afşın Ünal, **XVI. yüzyılda Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti, Midilli Sancağı**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, 2001.

⁷¹ Emecen, “Ege Adalarının İdari Yapısı”, **Ege Adalarının İdari Mali...**, 63.

⁷² Emecen, **göst.yer.**, 63.

⁷³ Emecen, **göst.yer.**, 65.

⁷⁴ Olivier, **Türkiye Seyahatnamesi**, (Çev. Oğuz Gökmen, II. Kitap, İstanbul, 1991, 38-39.

⁷⁵ **Ege Adalarının**, 108.

⁷⁶ **Ege Adalarının**, 119-120. 18 Rebiülahir 1119 (19 Temmuz 1707) tarihli bu hükümden anlaşıldığına göre kimi manastırlar borçlarını ödemiş fakat 4473 vukiyyeden 787 vukiyye alacak kalmıştır.

“Midilli ve Molova ceziresinde vaki dokuz pare manastırdan istabl-ı âmireme ber vech-i ocaklık beher sene harac-ı arazileri mukabelesinde dört bin dörtyüz yetmiş üç vukiyye⁷⁷ revgan-ı zeyt vermek üzere hazine-i âmirden defterlerinde mukayyet olup...” (18 Rebiü’lahir 1119 = 19 Temmuz 1707). Yukarıda da belirttiğimiz gibi saray ahırlarına gönderilen zeytinyağı buradaki “miri develer yağlanmasıçün” tüketiliyordu⁷⁸.

Midilli İstanbul’un zeytinyağı ve sabun gereksinimi karşılamakla yükümlü merkezler arasında yer almaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan tarihsiz bir belge öteden beri Akdeniz yöresinden İstanbul’a zeytinyağı ve sabun göndermek zorunda olan mahallerin tam bir listesini vermektedir. Belge tarihsiz olmakla birlikte XVIII.yüzyılın sonlarına tarihlenebileceği olasıdır. Çünkü burada Ayvalık’ın da listeye dahil olduğu görülmektedir. Ayvalık ise ancak XVIII.yüzyılın ortalarında kurulmuştur⁷⁹:

Ötedenberü Bahrisefid Canibinden Asitane-i Saadete revgan-ı zeyt ve sabun gelen mahallerdir ki zikr olunur:

An canbi-i Midillü: revgan-ı zeyt – sabun.

An canib-i Kazdağı: revgan-ı zeyt – sabun.

An canib-i Cezire-i Girid; Kandiye ve Hanya ve Resmo: revgan-ı zeyt – sabun.

An canib-i Atina: revgan-ı zeyt – sabun.

An canib-i İzmir: sabun.

An canib-i Edremid: revgan-ı zeyt.

An canib-i Molova: revgan-ı zeyt.

An canib-i Ayvalık: revgan-ı zeyt.

An canib-i Yunda adası: revgan-ı zeyt.

An canib-i Agriboz – revgan-ı zeyt.

Burada Midilli’nin yanında ona bağlı olan Molova’nın ayrı bir yöre imiş gibi yazılması dikkati çekmektedir. Yunda adası da daha sonra Midilli’ye bağlanmıştır. Listedeki anlaşıldığına göre Akdeniz’deki, Batı Anadolu’daki belli başlı merkezler zeytin/zeytinyağı üretim merkezlerine tamamen İstanbul’un gereksinimine tahsis edilmiş bulunmaktadır. Belgenin ekindeki şu açıklama da dikkati çekmektedir⁸⁰:

⁷⁷ Vukiyye: 400 dirhem = 1.2828 kg. Bk. Hinz, 24, 36.

⁷⁸ Ege Adalarının, 135-136 (21 Zilhicce 1132 = 24 Ekim 1720). Krş. Ege Adalarının, 144-145.

⁷⁹ BOA, Cevdet İktisat, 1451/2.

⁸⁰ BOA, Cevdet İktisat, 1451/2. Ayrıca bk. Ahmet Refik, *On İkinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul, 1930, yeniden, Enderun, İstanbul, 1988, 202-204.

“...*Fimahad Der Aliyye'de mukim ibadullahın refah-ı hal ve tevs-i akvatları [yiyecekleri, azıkları] için zikr olunan mahallerden kayıklar ile revgan-ı zeyt ve sabunun Asitane-i Saadete peyderpey nakl ve tesyirine kemal-i ihtimam ve dikkat ve ahar mahallere neşr ü perakende olmakdan mücanebet ve Asitane tarafından gerek sabun ve gerek revgan-ı zeyt bezirgânlarının vilayetleri tarafına hafiyeten hilaf-ı mevzi hareketlerine bir takrib muttali olunduğu halde isim ve şöhretleriyle der Aliyye'ye tahrir ve ilama mübaderet olunması için mahall-i merkume vüllatı ve hükkâm ve zabitanına hitaben müekked evamir-i aliye suduru muvaf-ı re'y-i âlileri buyrulur ise emrû ferman devletlü...*”

Bundan anlaşıldığına göre söz konusu yörelerden elde edilen zeytinyağı ve sabunun İstanbul'a gönderilmesine büyük bir özen gösteriliyordu. Gerek saray mutfağı gerek İstanbul halkı için gerekli olan ürünün miktarı kadınlara ve mukataa müfettişlerine bildiriliyor, onlar da “*olugelen âdet ve kanun ve narh-ı cari*⁸¹ *üzre cem ve tedarik*” ettikleri nesnelere iskelelere nakledip başkente gönderilmek üzere gemilere yüklüyorlardı. Bütün bunları kotarmak için de merkezden bir görevli gönderiliyordu. 22 Safer 1018 tarihini taşıyan Manisa, Aydın, Saruhan sancaklarındaki kadınlara ve müfettişlere gönderilen hükümden anlaşıldığına göre saray mutfağı için gerekli olan üzüm, badem, bal, nar, börülce, incir vb. yanında ikiyüz kantar sabun ve ikiyüz kantar da zeytinyağı isteniyordu⁸². Bu yağın yemeklik için de kullanılabileceğini hesaba katmak gerekir, diye düşünüyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu önce İstanbul'un gereksinimini karşılamak, iç üretim ve tüketim arasında denge kurmak için öteden beri bir dizi ürün ve metanın dış satımını yasaklıyor, bununla ilgili hükümler çıkarıyordu. Stratejik olarak nitelendirilebilecek olan buğday, tuz, şap gibi ürünler için konulan yasaklar daha sıkı idi hatta bu yasaklar Batı dünyasına karşı bir çeşit baskı ögesi olarak da kullanılıyordu. Ancak ne var ki bu yasakların tam olarak uygulandığını söylemek zordur. Özellikle verilen ahitnamelerde bu sınırlamaların sık sık kaldırıldığı görülmektedir. Nitekim Fransa'ya verilen 1603 kapitülasyonlarında dışarıya satılması yasak olan pek çok ürünün söz konusu ülkeye satılabileceği belirtilmişti⁸³.

XVI. yüzyılda zeytin ve zeytinyağı dış satımının yasak madde kapsamında olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat zeytin ve zeytinyağı da zaman zaman “*memnu meta*” kapsamına alınabiliyordu. Bu, Mehmet Genç'in

⁸¹ Geçerli olan narh üzerinden. Narh için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983.

⁸² Çağatay Uluçay, XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, İstanbul, 1942, 129-131.

⁸³ Bu kapitülasyonların metni Türkçe ve Fransızca olarak basılmıştır. Bk. Türker Acaroğlu, “Dünyada Basılan İlk Türkçe Kitap”, *Belleten*, 197 (1986), 508-530.

deyimiyle Osmanlı'nın uyguladığı *provizyonizm*⁸⁴ ilkesine de uygundu. Çünkü Osmanlı için öncelikle iç pazarın doyurulması, halkın sıkıntıya düşmesine yol açabilecek ihtiyaç maddelerinin dış satımının sınırlandırılması çözülmesi gereken sorunların başında geliyordu. Bu tür uygulamalarda doğal afetlerin, kıtlığın, üretim düşüklüğünün de belirleyici rol oynadığını vurgulamak gerekir. Nitekim 980 (1572) tarihli bir mühimme kaydına göre⁸⁵ Midilli'den harice yağ, bal ve saire verilmesine kadılar tarafından engel olunması isteniyordu:

"Cezire-i Midüllü ve Molova kadılarına hüküm ki zikr olunan kazalara kaht müstevli olmağla İstanbul'dan tereke talep olundukça kâh İstanbul'dan ve kâh Rumeli'nden tereke ile memlu mübalağa gemiler irsal olunub her gemide ne kadar tereke konulub ve ne tarihde irsal olundukları yazılıub ahkâm ile irsal olunmuşdur şimdiye değin tereke ile ne kadar gemi varub ve her gemide ne kadar tereke tahmil olunmuştur Südde-i saadetimde malum olmak lazım olmağın buyurdum ki vusul buldukda tehir eylemeyüb şimdiye değin taht-ı kazanızda olan iskelelere ne kadar gelmişdir ve her gemi ne kadar tereke varub ne tarihde tahmil olunub ve size ne tarihde varub vasıl olduklarını ve bilcümle eğer tereke ile ve eğer sair zadüzevad ile ne kadar gemiler varub ne makule zâd ve zahire alub gidüb ve kangı reislerdir mufassal ve meşruh yazub arz edesiz Kura yerinden yani kaliteler ve firkata ve sandallar Midüllü ve Molova'ya geliüb tereke ve bal ve yağ ve sair zâdüzevaddan buldukların ziyade baha ile satun alub reaya çekdüğü muzayaka ol ecilden idüğü istima olunur Bu babda dahi mukayyet olub bir ferde emr-i şerifime muhalif deryaya ve bilcümle Midüllü'den ve Molova'dan hariç yerlere asla bir habbe tereke ve bal ve yağ ve sair zehairden nesne vermeyüb men ve def eylesesiz..."

Burada kısa bir anımsatma yapmakta yarar olduğunu düşünüyoruz. İzmir XVII.yüzyıldan başlamak üzere özellikle XVIII.yüzyıl boyunca Avrupa'ya ihraç edilen ve Avrupa'dan alınan ürünlerin önemli bir çıkış ve giriş kapısıydı. Bu ürünler içinde zeytin ve zeytinyağı da önemli bir paya sahipti. Pamuk, ipek, yapağı, tiftik, tahıl vb. gibi ürünler de ihracatta önemliydi⁸⁶. Bu süreç, son yıllarda iktisat tarihçileri ve tarihçiler tarafından Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisiyle bütünleştiği şeklinde değerlendirilmektedir. Bunu doğrulayacak kanıtlar da yok değildir⁸⁷. Fakat

⁸⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, 46-48.

⁸⁵ BOA, *Mühimme Defteri (MD)*, XIX, 169 (19 Safer 980 = 1 Temmuz 1572).

⁸⁶ Daniel Goffman, *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, Universty of Washington Press, 1990; Elena frangakis-Syret, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens, 1992.

⁸⁷ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, New York, 1980. Ayrıca bk. I. Wallerstein, H. Decdeli and R. Kasaba, "The incorporation of the Ottoman Empire into the World-economy", *The Ottoman Empire and the World-Economy*, Ed. By Nuri İslamoğlu-İnen, Cambridge University Press, 88-100+402-404.

unutmamak gerekir ki Osmanlı ekonomisi bu dönemde bile bir takım yasaklarla dolu bulunuyordu. Osmanlı imparatorluğu dışarıya sürekli olarak ham madde ya da sınırlı ölçüde mamul madde ihraç ediyordu. Oysa dışarıdan aldığı hep mamul madde idi. Daha doğrusu ithalat ve ihracatta eşitlik değil eşitsizlik ve dengesizlik vardı. Bu ekonomiyi bir *bütünleşme* olarak değerlendirmenin ne kadar doğru olduğunu sorgulamak gerekir. Zeytinyağı ve sabun da yine bu yasak kapsamı içinde yer alıyordu. 11 Muharrem 1179 (20 Haziran 1765) tarihli Hanya muhafızı vezir Mehmet Paşa'ya yazılan bir hüküm dikkat çekicidir. Bundan anlaşıldığına göre⁸⁸: Hanya iskelesinden öteden beri her yıl İstanbul'a bol miktarda sabun naklediliyor ve halk da sabun konusunda herhangi bir sıkıntı çekmiyordu. Fakat yakın bir zamanda "*efrenç taifesine*" buradan sabun ihraç etmek izni verilmiştir. Oysa Hanya'dan "*zeyt yağının ve gerek sabunun bir vukiyyesi mahall-i ahara nakl ve fûruht olunmasına izin ve ruhsat verilmeyüb cümlesinin İslambol'a nakl ve sevk olunmasına kemal-i ihtimam ve dikkat*" edilmesi gerekiyordu. Çünkü sabun ve zeytinyağına İstanbul'da daha ziyade lüzum vardı.

Birkaç yıl sonra İzmir kadısına yazılan bir hükümde de⁸⁹ İzmir, Midilli ve bunların çevresindeki kazalarda hasıl olan zeytinyağının İstanbul, İzmir ve sabuncu esnafının ihtiyaçları giderildikten sonra, geri kalan miktarın müstemen taifesine ve sair tüccara satılabileceğine cevaz veriliyordu. Fakat müstemen tüccara⁹⁰ satılan zeytinyağının beher kıyyesinden üçer akça resim alınacağı, İstanbul'daki sabuncu esnafına tahsis edilen yağın da yine her kıyyesinden 1 akça resim alınacağı ifade edilmektedir.

Anlaşıldığına göre İstanbul'un zeytinyağı gereksiniminin karşılanmasında Midilli ilk sırada yer alıyordu. Şöyle ki İstanbul camilerine, mescitlerine ve ahalisine gerekli olan zeytinyağının sağlanmasında Midilli ve ona bağlı Ayazmend merkeze yakın olmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. "*Zikr olunan mahallerde hasıl olan revgan-ı zeyt gerek Memalik-i İslamiye ve gerek memalik-i efrençten bir mahalle gitmeyüp cümlesi Der Aliyye'ye nakl*" edilmesi gerekiyordu. Oysa sözkonusu adada resm-i mir-i revgan adı altında bir resim ihdas olunmuş ve burada hasıl olan "*revgan-ı zeyt resm-i miri tahsiline medar için efrenç taifesine*" satılmaya başlanmıştır⁹¹. Bundan ötürü İstanbul'a gelen zeytinyağı miktarı oldukça azalmış (ekall-i kalil) ve buna bağlı olarak giderek de fiyatı artmıştır. Bundan ötürü söz konusu mukataanın malikane kaydının silinerek bundan böyle Midilli'de hasıl olan zeytinyağından müstemen taifesine bir dirhem

⁸⁸ BOA, Cevdet İktisat, 2122.

⁸⁹ BOA, Cevdet İktisat, 91 (29 Şevval 1182 = 8 Mart 1769).

⁹⁰ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticareti'nde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarı, Beratlı Tüccarlar*, Ankara, 1983.

⁹¹ BOA, Cevdet Belediye, 7004, 8 S 1190 (=29 Mart 1776).

dahi satılmaması emrediliyordu. Elbette üretilen bütün zeytinyağı da İstanbul'a gönderilecekti.

Öte yandan Midilli'den ve diğer yerlerden İstanbul'a gelecek zeytinyağı kimi gemi sahipleri tarafından İnoz'a getiriliyor ve oradan da başka yerlere herhalde dış ülkelere gönderiliyordu⁹². Bu gibilere karşı çeşitli önlemlerin alındığı görülmektedir.

Zeytinyağının İstanbul'a gönderilmesi için yapılan işlemler, uygulanan yöntemler aşağı yukarı her yerde ve her zaman birbirine benziyor, pek değişmiyordu: İstanbul'da zeytinyağına duyulan gereksinimin önemini vurgulayan bir hüküm ilgili yerin yetkililerine gönderiliyor ve hüküm kadı tarafından mahkemede tescil ediliyordu. Sonra, "*Cümle ahali-i kaza huzur-ı şer'e davet ve muvacehelerinde feth ve kıraat ve mazmun-ı münifi cümleye tefhim*" olunuyordu. İlgililer de hasil olacak zeytinyağını gemilerine yüklemeyi ve yükledikleri yağın miktarını belirten pusulalar vererek ürünlerini İstanbul'a götüreceklerini taahhüt ediyorlardı⁹³. Fakat buna uymayan voyvoda ve kocabaşlar da vardı. Nitekim böyle bir buyruk, aslında Midilli'ye bağlı olan Yunda adasına gönderildiği zaman voyvoda ve diğer kocabaşlar şer'i mahkemeye çağrıldıkları zaman voyvoda Hüseyin, fermanın okunmasına bile engel olmuş, Dolap Ağzı denilen yerde kaçak olarak gemiye zeytinyağı yüklemiştir⁹⁴. Ayvalık kazası⁹⁵ naibine ve Bergama voyvodası Karaosmanzade Elhac Ömer'e, kazanın zabitan ve vücuhuna yazılan aynı tarihli bir hükümde de kocabaşların, "*hasil olan zeytinyağının hilaf-ı ferman mugayir-i rıza ecnebiye*" satıldığı belirtiliyor ve bunun İstanbul'dan gelen gemilere yüklenmesinin gerektiği üzerinde duruluyordu.

Belgeler kimi zaman Midilli ve kazalarından İstanbul'a gönderilen zeytinyağının miktarı konusunda aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Sözelimi 1794/95 yılında zeytinyağı yüklenen 10 gemi İstanbul'a gönderilmişti⁹⁶. Yine Midilli adasından 9 Şaban 1212 (27 Ocak 1798) tarihinde 5000 kantar⁹⁷ zeytinyağı alınmış ve İstanbul'a gönderilmek üzere gemilere yüklenmiştir⁹⁸. Anlaşıldığına göre İstanbul'da zeytinyağı tüccarları bulunuyordu ve bunlara Midilli'deki ortakları aracılığıyla zeytinyağı gönderiliyor bunların adları gönderilen zeytinyağı miktarıyla defterlere yazılıyordu⁹⁹. Ölçümlerde

⁹² BOA, *Cevdet İktisat*, Cemizziyeahir 1195 (=Mayıs 1781).

⁹³ BOA, *Cevdet Belediye*, 404, Ramazan 1204 (1789-90).

⁹⁴ *Cevdet, İktisat*, 1589/2; 18 Rebiulahir 1210/2 Ekim 1795.

⁹⁵ Ayvalık kazasında zeytinyağı üretilen "*emlak-i humayun*" vardı. Bu çiftliklerde önemli ölçüde zeytinyağı üretimi yapıyordu. BOA, *Cevdet İktisat*, 1504/1, 22 Recep 1241 (4 Aralık 1825).

⁹⁶ BOA, *Cevdet, Belediye*, 1059, 19 Muharrem 1209 (1794-95). "...*Cezire-i mezbureden şimdiye değin ne miktar revgan-ı zeyt geldiği tafahhus ve istiksa olundukda cezire-i mezbureden revgan-ı zeyt, tahmil olunan on adet*" geminin toplam 1860 kantar yükü İstanbul'a ulaşmış, yükü belirtilmeyen bir gemi de kazaya uğramıştır. Ayrıca Ayvalık ve Yunda adası kadılarının da "*harekete müteahhit*" olduklarını gösteren ilamları..."

⁹⁷ Kantar, 44 Okka (56, 452 kg.).

⁹⁸ BOA, *Cevdet İktisat*, 2185.

⁹⁹ BOA, *Cevdet İktisat*, 310.

miktarları bilinen vukiyye ve kantarın yanında desti de kullanılmaktadır. “Bir desti zeytinyağının altı yüz dirhemden ibaret” olduğu belirtilmektedir¹⁰⁰. 10 Rebiülahir 1214 (11 Eylül 1799) tarihli belgeden anlaşıldığına göre bir desti yağ üç buçuk kuruş olmak üzere, Midilli, Molova, Kalonya kadıları yeterli miktarda zeytinyağını İstanbul’a göndermeyi kabul ediyorlardı.

Yukarıda sözü edilen 10 Rebiülahir 1214 (11 Eylül 1799) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bir desti zeytinyağını üç buçuk kuruştan satmaya razı olan Midilli, Molova, Kalonya kadıları yeterli miktarda ürünü İstanbul’a göndermeyi kabul ediyordu. Kemer, Edremit kazaları toplam 5000 kantar zeytinyağını İstanbul’a gönderilmek üzere tüccara teslim edeceklerdi. Ayvalık kazası 2000 kantar, Yunda adası da 350 kantar için taahhütte bulunmuşlardı¹⁰¹.

1215 yılı Martında (1801) Midilli’de eski zeytin ağaçlarından (eşcar-ı atik) hasıl olan 30805 desti, İstanbul yağ tüccarlarının buradaki ortakları aracılığıyla gönderilmişti. Bunun 4000 destisi olageldiği üzere Donanma-yı Humayun kalyonlarına verilmişti¹⁰². Ertesi yıl, Midilli’den İstanbul’a toplam 7 gemi içinde 2955 kantar zeytinyağı sevk edilmişti¹⁰³. Bu konuda daha açık bir fikir vermek için söz konusu belgenin suretini aşağıya alıyoruz:

“Midilli adası iskelesinden Dersaadet’e sevk olunan zeytinyağı miktarı.

Medine-i Midilli’den bâferman-ı celilü’ş-şan matlub-ı şahaneleri buyrulan revgan-ı zeytten bu defa nefsi Midilli iskelesinden tahmil olunan revgan-ı zeyt sefinelerinden tahmil ve Der Aliyye’ye sevk ve tisyar kılınan sefain reisleriyle hamuleleri mikdar ve gemisinin defteridir ki ber mucceb-i âlişan zikr ve beyan olunur...

*Revanoğlu sefinesi kıt’a 1, kantar 350
Manolaki reis sefinesi kıt’a 1 kantar 450
Panayot reis sefinesi kıt’a 1 kantar 550
Hüseyin reis sefinesi kıt’a 1 kantar 510
Ahmet reis sefinesi kıt’a 1 kantar 195
Müftü Mehmet Reis sefinesi kıt’a 1 kantar 500
Sefain 7, kantar 2955
Yalnız iki bin dokuz yüz kantardır*

(Mühür)”

¹⁰⁰ BOA, Cevdet İktisat, 1252/1 (10 Recep 1214 = 11 Eylül 1799).

¹⁰¹ BOA, Cevdet İktisat, 1252/1, 10 Rebiülahir 1214 (= 11 Eylül 1799).

¹⁰² BOA, Cevdet İktisat, 310. Burada teker teker Midilli’deki tüccarların İstanbul’daki ortaklarının da adı yazılmıştır. Ortakların hem Müslüman hem de Hıristiyan olduğu anlaşılıyor. Yani İstanbul’daki bir Müslüman tüccarı Midilli’deki ortağı Hıristiyan olabiliyordu.

¹⁰³ BOA, Cevdet İktisat, 1544, 15 Cemaziyelahir 1217 (13 Ekim 1802).

Yine bu bağlamda, İstanbul'da oturanların "zaruret-i muzayakadan masun olmaları ziyade sa'y ve dikkat olunmak ahass-ı metalib-i pidaşahane olduğuna binaen Midilli iskelesinden sefaine tahmil ve miktar-ı keyfiyeti ve rüesanın esamisi beyaniyle yedlerine memhur irsaliye itasıyla Der Aliyye'ye revgan-ı zeyt ve sabun irsal ve tesyiri hususuna memur kılınan..." Çukadar Ali Ağa gereken görevi yerine getirmişti¹⁰⁴. Toplam 16 gemiye 4662 kantar zeytinyağı ve 855 kantar sabun olmak üzere 5517 kantarlık bir yük İstanbul'a sevk edilmişti.

Yukarıda da belirtildiği gibi İstanbul'a zeytinyağı ve sabun göndermekle yükümlü yerlerden biri de Ayvalık idi. Burası 1818-1819 (1234) tarihinde İstanbul'a 27.900 kantar zeytinyağı ve 4.852 kantar da sabun göndermeyi yüklenmiş ve bu yükümlülük de kazanın kadısı ilamıyla tescil edilmişti¹⁰⁵:

"Der-i devlet mekine arz-ı dai-i kemineleridir ki Ayvalık kazasından senevi onbeş bin dört yüz kantar revgan-ı zeyt ve dört bin kırk yedi kantar sabun tertip olunmuş olup ve badehu revgan-ı zeyt üzerine beş yüz kantar zam ile on yedi bin dokuz yüz kantara iblağ kaza-ı mezkûrdan külliyyetlü zeyt yağı ve sabun husule geldiği dahi ol vechile tekrar on yedi bin dokuz yüz kantar revgan-ı zeytin üzerine bu defa dahi müceddeden on bin kantar zam ile yirmi yedi bin dokuz yüz kantara iblağ ve dört bin kırk yedi kantar sabunun dahi üzerine sekiz yüz beş kantar ilave olunarak dört bin sekiz yüz elli iki kantara iblağ olunmağla bundan böyle ol mikdar zeyt yağı ve sabun beher sene tamamen irsal ve tertib-i mezkûr ikmal olunmadıkça mahall-i ahara bir vukiyye ve bir dirhem revgan-ı zeyt ve sabun verilmemesi bâbında tenbihat ve tekidatı havi şedidü'l mazmun cümleye hitaben şerefriz-i sâd buyrulan ferman-ı celilüşşan tataran-ı hazret-i sadaret penahiden Emin Ağa kulları yediyle kaza-i mezbur mahkemesine ledelvürud ve 't-tescil ve bilcümle lazımlü'l huzur muvacehelerinde feth ve kiraat olundukda sem'an ve taaten merasimini ba'del eda ve sonra cevablarında her ne kadar ez'af-ı muzayaka ise dahi tertib-i cedidi dahi edaya sa'y ve gayret üzre olduklarımızı der-i devlet medara arz-ı ilam ediver deyü takrirleri bi'l-iltimas paye-i serir-i âlaya arz ve ilam olundu Baki ferman..."

1821-1830 yılları arasında yani Yunan ayaklanması sırasında Batı Anadolu, adalar büyük zarara uğradı. Çıkan ayaklanmaların bastırılması aşamasında Rum reyanın önemli bir bölümü adalara kaçıyordu. Ayvalık kasabasında çıkan ayaklanma oldukça kanlı bir biçimde bastırıldı. Kasabanın 25.000 olarak hesaplanan nüfusu ancak 6.000'e düştü. Batı Anadolu'da incir, üzüm, zeytinyağı vb. üretiminin düştüğünü gören Sultan II. Mahmut, kaçan

¹⁰⁴ BOA, Cevdet İktisat, 1604, Rebiülevvel 1230 (Şubat-Mart 1815). Krş. BOA, Cevdet İktisat, 350, Recep 1232 (Mayıs-Haziran 1817).

¹⁰⁵ BOA, Cevdet İktisat, 12.

reyaya her türlü güvence vererek bunları geri çağırdı¹⁰⁶. Fakat daha önceki üretim-tüketim dengesini sağlamak kolay değildi. İşin ilginç tarafı ayaklanma yıllarını kapsayan dönemle ilgili belgeler yok denecek kadar azdır. Ancak bunların benim gözümde kaçmış olabileceğini de kabul ediyorum. Nitekim Aralık 1831 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre “*Midilli ceziresinin revgan-ı zeyt mahsulatında asar-ı killet ve nedret rivayet ve ihbar olunmakta*” idi¹⁰⁷.

Yed-i Vahid’in Kaldırılması ve Sonuçları

Kapitülasyonlar¹⁰⁸, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik varlığı tehdit eden ve gelişmesini önleyen en önemli etkenlerin başında geliyordu. Buna bağlı olarak yabancı tüccarlardan %3 oranında bir gümrük alınıyordu. XVIII.yüzyıl sonlarından başlamak üzere her devlet için ayrı ayrı gümrük tarife defterleri düzenlenmeye başlandı¹⁰⁹. Buna bağlı olarak ortaya çözülmesi güç sorunlar çıktı. Tarifelerin sık sık yenilenmesi gündeme geldi. Kal’a-i Sultaniye antlaşmasında (1809) Osmanlı İmparatorluğu’nda üretilen ve stratejik olarak nitelendirilebilecek mallar için uygulanan yed-i vahit (tekel) gittikçe genişleyen Avrupa ticareti bakımından bir ayakbağı olarak görülüyordu. İngilizlerin bu konudaki şikâyetlerinden biri Anadolu mahsulatı üzerine uygulanan yed-i vahidten başka Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın bu sistemi bütün Mısır’ı kapsayacak biçimde genişletmesiydi¹¹⁰. İngilizlerin esas amacı kimi stratejik ürünlere uygulanan tekel sisteminin kaldırılmasıydı. Bunun için İngilizler yed-i vahidin kötü bir uygulama olduğunu, kaldırılmasının halkın çıkarına olacağı tezini işlemeye ve Osmanlı devlet adamlarını buna inandırmaya çalıştılar. Ancak sistemin kaldırılmasının yabancıların devletin iç işlerine karışabileceğinden kaygı duyuluyordu¹¹¹. Tekel’in kaldırılması ile görüşmeler 1254 (1838) yılına kadar sürdü. Sonunda Balta Limanı antlaşmasının dördüncü maddesi uyarınca kaldırıldı. Buna göre Britanya tebaası Osmanlı ülkesinde üretilen bütün maddeleri, istisnasız olarak ihraç etmek iznini elde ediyordu¹¹². İngilizlere verilen daha başka ayrıcalık ve haklar da bu antlaşmada yer alıyordu.

Üzerinde durmak istediğimiz asıl nokta şudur: Yed-i vahid’in 1838 Balta Limanı antlaşmasıyla kaldırıldığı bilinmekle birlikte böyle bir kararın

¹⁰⁶ Zeki Arkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, *Bellekten*, 203 (1988), 571-600.

¹⁰⁷ BOA, *Cevdet Belediye*, 104 (Evasıt-ı receb 1247 = 16-25 Aralık 1831).

¹⁰⁸ Halil İnalçık, “İmtiyazat”, *Encyclopédie de l’Islam (EI²)*, IV, 1179-1189.

¹⁰⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara, 1974, I, 74.

¹¹⁰ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz*, 97.

¹¹¹ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz*, 88.

¹¹² Yusuf Kemal Tengirşenk, “Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, 282-320; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, Ankara, 1969, 50-52; Kütükoğlu, *Türk-İngiliz*, 93.

çok daha önceden uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır¹¹³. 3 Cemaziyelahir 1249 (=18 Eylül 1833) tarihli bir belgede "...*Revgan-ı zeyt hususunda yed-i vahid usulü külliye fesh ve hüsn-i nizamı istikmal*" olunmuş ve bununla ilgili gerekli işlemlerin yapılmasına zecriye muhassılı Necip Efendi memur edilmiştir. O da Midilli'ye özel adamlar göndermiş ve Midilli muhafızı Mir İsmail de bu kişilerin gelmesine kadar hiç bir tarafa yağ kaçırılmamasına özen göstermiştir. Bununla birlikte herhalde İstanbul için tahsis edilen zeytinyağının "*peyapey irsaline gayret*" olunmakta ise de yağ konusunda birçok müdahaleler gündeme gelmiştir. Bu müdahalelerin nazır tarafından yapıldığı söylentileri yayılmıştır. Oysa:

"*Dersaadetten maada mahall-i saireye bir dirhem yağ ve sabun verilmemiş ve ferman-ı âli vürudundan sonra bir kimseden yed-i vahid ruhsatı namıyla beş kuruş ahz ve tahsil olunmamış Dersaadet'e gönderilen yağ ve sabunların iktiza eden rüsumat-ı icapları memur-ı mumaillehy hazretleri tarafından Dersaadet'te tahsil olunmak üzere bu tarafta olan memurları taraflarından fakat rüesa yedlerine birer kıt'a memhur tezkere verilerek gönderilmiş bu veçhile kullarının hilaf-ı rıza ve mugayir-i irade-i seniyye veçhen minelvücu müdahale-i bendegânem vukua gelmemiş olduğu...*"¹¹⁴

Zeytinyağının "*Der Aliye tertibi fazlası*" dışarıya ihraç ediliyordu. Nitekim elimizde bulunan bir arşiv belgesi Edremit ve Kemer-Edremit kazalarında elde edilen zeytinyağının fazlasının dışarıya satışı ile ilgili bir listede kapsamaktadır¹¹⁵.

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret antlaşmasından¹¹⁶ öncesine ilişkin başka belgeler de zeytinyağında yed-i vahit usulünün kaldırıldığını kesin olarak kanıtlamaktadır. Ancak bu yeni uygulama herhalde İstanbul için gerekli olan zeytinyağı ve sabunun sağlanması konusunda bir takım yükümlülükleri de birlikte getiriyordu. Midilli, Yunda, Kemerredremit, Molova, Ayvacık, Emrudabad kasabalarının yükümlülükleriyle ilgili belgeler bu bakımdan önemlidir¹¹⁷. Bundan anlaşıldığına göre İstanbul'da bulunan zeytinyağı tüccarlarının "*enva-ı fesada mütecasır*" olmalarına karşılık, yeni bir ferman çıkarılmış ve halk, gereken meblağın eksiksiz sağlanması konusunda tam bir güvence vermiştir. Verilen ayrıntılara göre, eskiden olduğu gibi muhtar, vücu, yerli tüccarlar ve mansure hazinesi tarafından rüsumat tahsiline

¹¹³ BOA, Cevdet İktisat, 2102.

¹¹⁴ BOA, Cevdet İktisat, 2102.

¹¹⁵ BOA, Cevdet İktisat, 1493/2 (Zilkade 1250 = Mart 1835).

¹¹⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz, I, 92-126.

¹¹⁷ BOA, Cevdet İktisat, 1302/1, 1251 (1835). "*Mukaddema bu irade-i seniyye yed-i vahid usulünün terkiyle 49 senesi şevvalinden itibaren cezire-i mezbur [Midilli] ile sair mahall-i malumeden Dersaadet için tertib olunan yüz elli bin kantar revgan-ı zeyt ve sabunun işbu elli iki senesi ramazanı gayetine değin mukaddema her bir mahal için mikdarı tahsis olunan üç senelik...*"

memur olan görevlinin nezaretinde her yıl yapılacak tahminler sonunda zeytinyağı ve sabunun İstanbul tertibi fazlası dışarıya satılabilecektir. İstanbul için ayrılan zeytinyağının *âlâ*, *temiz* ve *tortusuz* olarak safi olmasına özen gösterilecektir. Sabun da temiz ve kuru olacaktır¹¹⁸. İstanbul'a gönderilen mahsulün bedeli mansure hazinesinden karşılanacaktır.

Bu belgeden anlaşıldığına göre, yukarıda belirtilen yörelerin her biri kendi hisselerine düşen zeytinyağı ve sabunu sağlamak için gereken güvenceyi vermişlerdir¹¹⁹. Buna göre 150.000 kantar olarak hesaplanan İstanbul'un zeytinyağı ve sabun gereksiniminin ilgili yerlere göre dağılımı şöyledir:

<i>Yunda</i>	1.200	<i>kantar</i>
<i>Edremit ve Kemer Edremit</i>	350	"
<i>Midilli</i>	67.950	"
<i>Ayvacık maa Kızılcatuzla</i>	5.000	"
<i>Ayazmend ve Emrudabad</i>	9.000	"
<i>Toplam</i>	83.500	"

Görüldüğü gibi 150.000 kantar zeytinyağı ve sabunun yarısından fazla bir bölümü Midilli, Biga ve Karesi çevresinden sağlanmaktadır. Midilli'nin bu çerçevede % 67.950 bir payla çok önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Ayvalık ise bu listede yer alamamaktadır. Gerekli olan zeytinyağı ve sabunun diğer yöre ve adalardan sağlandığına şüphe yoktur.

Ünlü Türk yazar, şair ve gazetecisi Namık Kemal, 1877 yılında Midilli'de "*ikamete memur*" edildi. 19 Temmuz 1877'de Midilli'ye hareket eden Namık Kemal'in bu sürgünlük yaşamı iki yıl beş ay sürdü. 18 Aralık 1879 tarihinde de sancağın mutasarrıflığına getirildi ve 1884 yılına kadar bu görevde kaldı. 15 Ekim 1884 tarihinde buradaki görevinden ayrıldı ve yeni görev yeri olan Rodos'a gitti. Namık Kemal, kısa sürede titiz bir yönetici olduğunu kanıtladı. Onun saraya gönderdiği layihalar ve yazdığı mektuplar¹²⁰, Midilli'nin sosyal, ekonomik ve kültürel durumuna önemli bir ışık tutmaktadır. İşte bu layiha ve mektuplarda adanın ekonomisinde çok büyük bir yer tutan zeytin ve zeytincilikle ilgili son derece dikkate değer ayrıntılar bulabiliyoruz.

Namık Kemal'e göre¹²¹ adanın en birinci ürünü zeytin tarımıdır. Zeytin ağacı ise oldukça zor yetişir. Ada halkının geçimi öteden beri zeytinciliğe ve bağcılığa bağlıdır. Fakat 1264 (1849) yılında kışın çok şiddetli geçmesinden ötürü hemen hemen bütün zeytin ağaçları donmuş ve bundan sonra ağaçların

¹¹⁸ 44 vukıyyenin bir Kantar-ı Rumi olduğu belirtilmektedir.

¹¹⁹ Krş. BOA, *Cevdet İktisat*, 1909, 1253 (1837-38); *İrade (Dahiliye)*, 10835.

¹²⁰ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları*, TTK, Ankara, 1973, III, VI, Midilli Mektupları.

¹²¹ Tansel, *Namık Kemal'in...*, III, 37-40.

kütüklerini üretken kılmak ya da zeytin yetiştirmek ya da yabancı zeytinlikler açıp aşılama pek kolay olmamıştır. Bunun sonucunda halk için bir de “*murabaha belası*” ortaya çıkmıştır. Kısacası, zeytinciliği geliştirmek için uygulanan borç-faiz yöntemi pek verimli olmamış, halk sürekli olarak ağır borç altında ezilmeye mahkûm edilmiştir. Halkı murabaha pençesinden kurtarmak için hükümet kimi yerlerde yararı bilinen “*Menafi-i Umumiye Sandığı*”nın kurulmasına öncülük etmiş ve istenen yarar sağlanamamıştır. Bilgisizlik ve parasızlık, onun deyimiyle “*maarif ve sermaye noksanı*” yalnız tarımda değil, ticaretle de kendini göstermektedir¹²². Namık Kemal’e göre, zeytinciliği ilerletmek ve belki çöküşünü durdurmak için yapılması gereken işlerin başında gelen burada bir banka şubesi açmaktır¹²³.

Midilli’deki zeytinlikler yaklaşık otuz yedi bin ailenin tasarrufundadır. Bunların da sahip oldukları zeytin alanları dağınıktır. Zeytinin toplanması, işlenmesi, değirmenlere götürülmesi uzun bir zamana bağlı bulunmaktadır. Bundan ötürü ahali zeytini uzun süre saklayabilmek için tuzlamak zorundadır. Bu ise epeyce pahalıya mal olmaktadır. Bir mud¹²⁴ zeytinin gereği gibi saklanabilmesi için elli okka tuza gereksinim vardır. Bir mud zeytinden ondokuz desti yağ hasil olduğuna göre o kadar ürünün tuzu için dahi nakliyesi ve tüccarın kârı ile birlikte otuz yedi buçuk kuruş kadar tuz harcanmaktadır. Böylece şu anda yirmi beş kuruşa satılan bir desti zeytinyağı için verilen öşrünün üçte birinden fazla vergisi ödenmektedir¹²⁵.

Halkın bu konudaki yakınmalarından, başvurularından olumlu bir sonuç alınmamıştır. Buna bağlı olarak tuz kaçakçılığı oldukça genişlemiştir. Midilli’de yılda sekiz yüz bin kantar ya da buraca bilinen ölçülere göre beş milyon altı yüz bin desti kadar yağ ve bu hesaplara yaklaşık üç yüz bin mud zeytin hasil olmaktadır¹²⁶. Namık Kemal, tuz konusunda da sağlıklı öneriler getirmektedir¹²⁷.

Namık Kemal, Midilli zeytinciliği açısından bir başka konuya da dikkati çekmektedir. Zeytinliklerin altlarının ekilmesi nedeniyle, koyunlar için gerekli otlak bulunamamış ve koyunlar Anadolu’ya götürülüp satılmaya başlanmıştır. Önceleri koyunlar zeytinliklerde rahat rahat dolaşırken, zeytinlik sahiplerinin para istemeye başlaması sonucunda, ağaçlar

¹²² Tansel, *Namık Kemal’in...*, VI, 41.

¹²³ Tansel, *Namık Kemal’in...*, VI, 38: “*Bu cihetlerle Midilli’nin zeytunculuğunu terakkiye sevk etmek ve belki tedenniden men’eylemek daha mühim ve müessir bir çare tedarikine muhtaç olarak o çare de mütaleâ-i çekerâneme göre buraya bir banka şubesi getirebilmektir.*”

¹²⁴ Mud: Hacım ölçüsü. Bursa mudu 1112.5 litre, Karaman mudu 69.5 litreye eşitti. W. Hinz, 48. Ancak Tanzimat döneminde bu ölçülerin değiştirilmesine çalışılmış, fakat uygulanamamıştır.

¹²⁵ Tansel, *Namık Kemal’in...*, VI, 39.

¹²⁶ Tansel, *Namık Kemal’in...*, VI, 39.

¹²⁷ Tansel, *Namık Kemal’in...*, VI, 40.

gübrelenememiş, koyun sayısı da giderek azalmaya yüz tutmuştur¹²⁸. Yağhane ve sabunhanelerin giderek azalması da zeytinciliğin çöküşüyle ilgili olsa gerektir¹²⁹.

1885 (1303) salnamesine göre Midilli'de yıllık zeytin üretimi 45.161.290 kg., zeytinyağı üretimi 11.612.550 kg. idi.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu, zeytinyağı üretim ve tüketiminde tarihin derinliklerine giden bir mirası devralmış ve sürdürmüştür. Öyle ki Osmanlı egemenliğinde bulunan Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve adalarda zengin bir zeytincilik kültürü varlığını sürdürmüştür. Zeytin ve zeytinyağının üretimi, vergilendirilmesi ve pazarlanması belirli kurallara bağlanmış ve bu kurallar kanunnamelerde açıklanmıştır. Adalarda ve Ege bölgesinde üretilen zeytinyağının büyük ölçüde İstanbul'a tahsis edilmesi, başkentin gereksiniminin karşılanmasına yönelik önlem olarak görülmektedir. Adalar içinde Midilli, bu bağlamda önemli bir merkezdi. Midilli-İstanbul arasında kurulan ticari ilişkiler büyük ölçüde zeytinyağı alımına bağlı bulunuyordu.

Arşiv belgelerinden çıkan sonuca göre, zeytinyağındaki tek el yöntemi (yed-i vahid) 1838 Balta Limanı antlaşmasından daha önce kaldırılmıştı. Kaldırılmıştı ama, İstanbul için gerekli olan yağ ve sabunun öncelikle sağlanması yoluna gidilmesi için de gerekli önlemler alınmıştır.

Kaynaklar

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Cevdet Belediye, 7004, 8 S 1190 (=29 Mart 1776).

BOA, Cevdet Belediye, 404, Ramazan 1204 (1789-90).

BOA, Cevdet, Belediye, 1059, 19 Muharrem 1209 (1794-95)

BOA, Cevdet Belediye, 104 (Evasıt-ı receb 1247 = 16-25 Aralık 1831).

BOA, Mühimme Defteri (MD), XIX, 169 (19 Safer 980 = 1 Temmuz 1572).

BOA, Mühimme Defteri (MD), 33, no. 352.

BOA, Cevdet İktisat, 2122.

BOA, Cevdet İktisat, 91 (29 Şevval 1182 = 8 Mart 1769).

BOA, Cevdet İktisat, Cemizziyehair 1195 (=Mayıs 1781).

¹²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Mektupları...", *Bellekten*, 42 (1947).

¹²⁹ Şengül Ayoğuz, *Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, 1989, 86.

- BOA, Cevdet, İktisat, 1589/2, 18 Rebiulahir 1210/2 Ekim 1795.
- BOA, Cevdet İktisat, 1451/2.
- BOA, Cevdet İktisat, 1504/1, 22 Recep 1241 (4 Aralık 1825).
- BOA, Cevdet İktisat, 2185.
- BOA, Cevdet İktisat, 310.
- BOA, Cevdet İktisat, 1252/1 (10 Recep 1214 = 11 Eylül 1799).
- BOA, Cevdet İktisat, 1302/1, 1251 (1835)
- BOA, Cevdet İktisat, 1909, 1253 (1837-38); İrade (Dahiliye), 10835.
- BOA, Cevdet İktisat, 1544, 15 Cemaziyelahir 1217 (13 Ekim 1802).
- BOA, Cevdet İktisat, 1604, Rebiülevvel 1230 (Şubat-Mart 1815).
- BOA, Cevdet İktisat, 350, Recep 1232 (Mayıs-Haziran 1817).
- BOA, Cevdet İktisat, 12.
- BOA, Cevdet İktisat, 2102.
- BOA, Cevdet, İktisat, 1268.
- BOA, Cevdet İktisat, 1493/2 (Zilkade 1250 = Mart 1835).
- BOA, Cevdet (İktisat), 339 (28 Ra 1201).
- BOA, TT 153'e ekli visale.
- BOA, TT 264, 6.

II. Kitap ve Makaleler

- Acaroğlu Türker, "Dünyada Basılan İlk Türkçe Kitap", Belleten, 197 (1986)
- Ahmet Aşiki, *Tevarih-i Âl-i Osman*, (Yay. N. Atsız), İstanbul, 1949
- Akgündüz Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı, İstanbul, 1990, I
- Alexander John Christos, *Towards a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Grek Lands, Circa, 1500-Circa 1600*, Athens, 1995
- Arkan Zeki, *XV-XVI. yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988
- Arkan Zeki, "1821 Ayvalık İsyanı", Belleten, 203 (1988)
- Arkan Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", Prof.Dr. Bekir Kütükoğlu Armağanı, İstanbul, 1997

- Avcıoğlu Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara, 1969
- Aymard Mauric, *Venise, Rauguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Paris, 1966.
- Ayoğuz Şengül, *Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, 1989
- Bahr-i Sefid Kılağuzu* (Adalar Denizine Ait), İstanbul 1331 (İngilizceden çevrilmiştir)
- Bağış Ali İhsan, *Osmanlı Ticareti'nde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarı, Beratlı Tüccarlar*, Ankara, 1983.
- Balta Evangelia, *L'Eubée à la fin du XVe siècle, Economie et population. Les registres de l'année 1474*, Athens 1989; *Rural and urban Population in the sancale of Euripos in the early 16th century*, Athens, 1992
- Balta Evangelia, "Olive cultivation in Crete at the time of the Ottoman Conquest", *Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies*, XX (2000)
- Barkan Ömer Lütfi, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuku ve Mali Esasları, Kanunlar, I*, İstanbul, 1943
- Barkan Ömer Lütfi, Meriçli Enver, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, TTK, Ankara, 1988, I
- Barkan Ömer Lütfi, "Edirne Civarında Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, I/2 (1964)
- Braudel F., *La Méditerranée le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, I.
- Bostan İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı, XVII. yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK, Ankara, 1992
- Boulanger Patrick, *Marseille marché international de l'huile d'olive, un produit et des hommes, 1725-1825*, Marseille, Institut Historique de Provence, 1996.
- Boulanger Patrick, "L'île de Mytilène et le négoce français au XVIIIe siècle", *Les villes dans l'Empire otoman: Activités et Sociétés*, Paris, 1991, I
- Broughton T.R.S., *Roman Asia Minor, An Economic Survey of Ancien Rome*, Baltimore, 1959, IV
- Cornelius le Brun, *Voyage au Levant*, Rouen-Paris, 1728, I
- Cook M.A., *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London, 1972.
- Darkot Besim, "Midilli", *İA*, VIII,
- Darkot Besim, "Ayvalık", *İA* (İslam Ansiklopedisi), II

- Dukas, *Bizans Tarihi*, (Çev. V.L. Mimiroğlu), İstanbul, 1956
- Emecen Feridun M., XVI. Asırda Manisa Kazası, TTK, Ankara, 1989
- Emecen Feridun M., "Ege Adaları'nda Mali Yapı", *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (ed. İdris Bostan), SAEMK, Ankara, 2003
- Erim Hıfzı, *Ayvalık Tarihi*, Ankara, 1948.
- Ertem Hayri, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, TTK, Ankara, 1974
- Evlıya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1935, IX
- Faroqhi Suraiya, "Rural Society in Anatolia and the Balkans during the sixteenth century", *Turcica*, IX/1 (1977)
- Faroqhi Suraiya ve Neumann Christoph K. (editörler), *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Çev. Zeynep Yelçe), Kitap yay., İstanbul, 2006
- Faroqhi S., *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1993
- Frangakis-Syret Elena, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700-1820)*, Athens, 1992
- Fukasawa Katsumi, *Toilerie et le Commerce du Levant d'Alep à Marseille*, CNRS, Paris, 1987
- Genç Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000
- Goffman Daniel, *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, University of Washington Press, 1990
- Güçer Lütfi, "XVIII. yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, XI/1-4, (1949-1950)
- Güçer Lütfi, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İFM*, 23 (1961-1963)
- Hammer Joseph von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Çev. Mehmet Atâ), İstanbul, 1329, III
- Hinz Walther, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955
- İnalçık Halil, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, Phoenix, London, 2003
- İnalçık Halil, "İmtiyazat", *Encyclopédie de l'Islam (EI2)*, IV
- Jorga Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe, İstanbul, 2005, II

- Kalodny Emile Y., *La population des îles de la Grèce*, Aix-en-Provence, 1974, I
- Kemalpaşazade, *Tevarih-Âl-i Osman*, (Haz. Şerafettin Turan), TTK, Ankara, 1991, VII
- Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani*, (Çev. Karolidi), İstanbul, 1328
- Küçük Cevdet, Emecen Feridun M., Bostan İdris ve diğerleri, *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, SAEMK, Ankara, 2001
- Kütükoğlu Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun, İstanbul, 1983
- Kütükoğlu Mübahat S., *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2000
- Kütükoğlu Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara, 1974, I
- Lowry Heath W., *Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Islands of Limnos*, Eren, İstanbul, 2002.
- Mansel Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara, 1963
- Mantran Robert & Jean Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans Les provinces syriennes*, Beyrouth, 1951
- Masson Paul, *Histoire du Commerce français dans le Levant an XVIIe siècle*, Paris, 1896; Paris, 1911
- Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi*, (Çev. Oğuz Gökmen, II. Kitap, İstanbul, 1991
- Piri Reis (Kitab-ı Bahriye, İstanbul, 1935).
- Planhol Xavier de, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Flommaarion, Paris, 1968; *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, A. Maisonneuve, Paris, 1958
- Refik Ahmet, *On İkinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)*, İstanbul, 1930, yeniden, Enderun, İstanbul, 1988
- Rostovtzeff M., *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1964, 3 cilt
- Tansel Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları*, TTK, Ankara, 1973
- Tengirşenk Yusuf Kemal, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940
- Uluçay Çağatay, *XVII. yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul, 1942
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 1964, II
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, "Namık Kemal'in Mektupları...", *Bellekten*, 42

(1947).

Ünal Ayhan Afşın, *XVI. yüzyılda Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti, Midilli Sancağı*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, 2001.

Yerasimos Stefanos, *Sultan Sofraları, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Saray Mutfağı*, YKY, İstanbul, 2000.

Yorulmaz Ahmet, *Ayvalık'ı Gezerken*, Ayvalık, 2000, 6.baskı

Wallerstein Immanuel, *The Modern World-System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, New York, 1980.

Wallerstein I., H. Decdeli and R. Kasaba, "The incorporation of the Ottoman Empire into the World-economy", *The Ottoman Empire and the World-Economy*, Ed. By Nuri İslamoğlu-İnen, Cambridge University Press.